

AB-ABD TRANSATLANTİK TİCARET VE YATIRIM ORTAKLIĞI: TÜRKİYE AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

M. Sait AKMAN*

Özet

AB ve ABD arasında başlatılan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) müzakereleri sadece taraflara geniş bir serbest ticaret alanı oluşturmanın ötesinde küresel ticaret norm ve kurallarını da yeniden belirlemeye çalışacakları bir platform sunmaktadır. Transatlantik dünyası ile derin ilişkiye sahip olan Türkiye'nin kendi üzerinde etki yapacak bu yapının bir şekilde içinde yer alması önemlidir. Bu bağlamda ABD ile ortaklığın gelişmesine yönelik muhtemel bir ticaret anlaşmasının 'derin ve kapsamlı' olması Türkiye'nin yeni küresel ticaret gündemine hazırlanmasında da katkı sağlayacaktır. TTIP, AB ile mevcut Gümrük Birliği sonrasında, Türk ekonomisinin yeniden dönüşümü ve küresel ekonomiye eklemlenmesi için yeni ve zorlu bir süreçtir. Türkiye'nin TTIP konusunda göstereceği tutum, Batı dünyası ile ilişkilerini daha istikrarlı bir zemine oturtmasına ve farklı coğrafyalarda alternatif arayışlara yönelmekten kaçınmasına da katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Transatlantik ilişkileri, TTIP, küresel ticaret sistemi, serbest ticaret anlaşmaları, Türkiye-ABD ilişkisi

The EU and the US Transatlantic Trade and Investment Partnership: An Evaluation From Turkey's Perspective

Abstract

Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) negotiations initiated between the EU and the US go far from constituting a mere free trade area for the parties. It provides a platform where they endeavor to redesign global trade norms and rules. Taking part in this process seems to be vital for Turkey which has profound relationship with the transatlantic world. In this context, a possible 'deep and comprehensive' trade agreement to develop partnership with the US can be instrumental for Turkey to adopt itself to the coming global trade agenda. After the Customs Union with the EU, the TTIP shall be a new challenging process for Turkey to transform its economy and to integrate itself into global environment. Turkey's approach to the TTIP shall be decisive in order to achieve stability in its relations with the West and to refrain from new quests in different geographies.

* Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü.

Keywords: *Transatlantic relations, TTIP, global trading system, free trade agreements, Turkey-US relations.*

Giriş

ABD adına Başkan Barrack Obama ve Avrupa Birliği (AB) adına Komisyon Başkanı Jose Manuel Barroso ile AB Zirvesi'ne Başkanlık eden Herman Van Rompuy, 13 Şubat 2013 tarihinde ortak bir açıklama yaparak AB ve ABD arasında çok kapsamlı bir **Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı** (*Transatlantic Trade and Investment Partnership-TTIP*) kurulması için müzakerelere başlama kararı aldıklarını duyurdular¹. Bu karar, esasında tarafların kurduğu Yüksek Seviyeli Çalışma Grubunun (*High Level Working Group-HLWG*) yaptığı toplantılar sonucunda, girişimin gerek ABD gerek AB ekonomileri bakımından yararlı olacağı önerisinin en üst siyasi düzeyde ilan edilmesi yoluyla hayata geçirilmesidir.

Bu gelişme küresel ticaret sistemi bakımından iki nedenle büyük önem taşımaktadır. İlk olarak, bu karar ile bugüne kadar bir *serbest ticaret alanı oluşturulması konusunda atılmış en iddialı girişim* başlatılmış olmaktadır. AB ve ABD'nin dünya hâsılasının yaklaşık olarak yarısını (% 46,7) ve dünya ticaretinin yaklaşık olarak üçte birini (% 30,4) teşkil ettiği; karşılıklı yatırımların değerinin ise 3,7 trilyon dolar olduğu düşünüldüğünde, iki taraf arasındaki ticaret ve yatırım ilişkisinin boyutlarının dünya ekonomisi açısından ne ifade ettiği daha iyi anlaşılacaktır. İkinci önemli konu ise, böyle bir anlaşma yoluyla tarafların daha önce uluslararası platformda üzerinde mutabakata varılamayan ya da yeterli ilerleme kaydedilemeyen pek çok alanda 'ileri düzenlemeler' yapmak suretiyle; *küresel kuralları belirleyecek kapasiteye* ulaşmalarıdır. Bu bağlamda, müzakerelerin ticarete 'sınırdan' düzenleme ve kısıtlama getiren gümrük tarifelerinin çok ötesinde, 'sınır ötesi' (*beyond-the-border*) diye adlandırılan konuların ele alınacağı kapsamlı (*comprehensive*) bir zemine oturtulması ve küresel ticaretin tabi olacağı yeni kurallara emsal teşkil etmesi beklenmektedir.

Atlantik bölgesinde ABD'nin AB ile üzerinde anlaşmaya çalıştığı ekonomik ve ticaret ilişkisi düzenini, ABD'nin Pasifik'te bir süredir yürüttüğü başka bir ortaklık arayışı olan Trans-Pasifik Ortaklığı (*Trans-Pacific Partnership - TPP*)² ile birlikte değerlendirmek gerekir. Uzun ve zorlu müzakereler sonrasında oluşturulması amaçlanan TTIP'nin, TPP ile birlikte 'derinleştirilmiş' konuları kapsayan 'yeni nesil' anlaşmaların en kapsamlısı olması beklenmektedir.

¹ Bkz. Avrupa Komisyonu MEMO 13/94, (13 Şubat 2013), http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-94_en.htm

² TPP ile ilgili olarak bkz. B.R. Williams, *Trans-Pacific Partnership (TPP) Countries: Comparative Trade and Economic Analysis*, Congressional Research Service, Washington DC, 2013.

P.A. Petri ve M.G. Plummer, *Trans-Pacific Partnership and Asia-Pacific Integration: Policy Implications*, Policy Brief PB12-16, Peterson Institute for International Economics, Haziran, 2012.

Diğer taraftan, DTÖ' de 2001 yılından bu yana müzakereleri devam eden Doha Kalkınma Gündemi bir çıkmazdadır. Uruguay Turunun tamamlandığı 1994 yılından bu yana küresel anlamda kapsamlı bir ticari liberalizasyon paketinin yürürlüğe girmediği göz önüne alındığında, Gelişmiş Ülkelerin (GÜ) kendi aralarında mutabakata varacakları bir "liberalizasyon paketi", aynı zamanda bu ülkelerin küresel ticarete yeni bir yön verme arayışı olarak da tanımlanabilir.

Özellikle dünya ticaretini yönlendirecek kurallar bağlamında, bu Transatlantik ortaklığı (TTIP) ile, tarafların başta çevre ve çalışma standartları olmak üzere, fikri mülkiyet hakları, rekabet politikası, yatırımlar, kamu alımları, insan-hayvan ve bitki sağlığı önlemleri, enerji ve hammadde vb. alanlarında Dünya Ticaret Örgütü düzenlemelerinin çok daha ötesinde ve ortak çıkarlarını gözetilen yeni kurallarda uzlaşmaları için de zemin oluşturmasını hedeflemektedir. Ancak bu durum Gelişme Yolunda Ülkeler (GYÜ) arasında, Doha Turu müzakerelerinin de sekteye uğraması ile birlikte, 'küresel ticaretin yeni kurallarının ve normlarının büyük ölçüde bu iki taraf arasında belirleneceği' şeklinde bir kaygı yaratmaya başlamıştır³.

TTIP girişimi gerek ABD ve AB gerek -Türkiye de dâhil olmak üzere- üçüncü ülkeler ve dünya ekonomisi üzerinde meydana getireceği olası etkileri nedeniyle uluslararası sistemde dikkat çekmeye devam edecektir. Günümüzde AB ya da ABD'den en az birinin ihrac pazarında ve yatırım ilişkilerinde öncelikli ülkeler arasında bulunmadığı bir ülke yok denecek kadar azdır. Örneğin bu iki ekonominin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payları 2013 yılı itibarıyla yaklaşık olarak % 42,5 olmuştur. Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermayenin (FDI) yaklaşık olarak %80'i AB ve ABD kaynaklıdır.

AB ile Gümrük Birliği bulunan ve katılım müzakerelerini sürdüren Türkiye'nin, bir yandan da ABD gibi siyasi ve askeri konularda ittifak oluşturduğu ancak ekonomik ve ticari ilişkilerini o derece yükseltmediği dikkate alındığında, geleceğin ticaret kurallarına ve akışına yön verecek bu girişimin içinde mutlaka yer almasının önemi açıktır. Bu sürecin içinde olmanın getireceği bazı zorluklar olsa dahi, sürecin dışında kalmanın maliyeti yanında göze alınabilir olduğu kabul edilmelidir⁴. Bu bakımdan Türkiye'nin TTIP sürecine bir şekilde dahil edilmesi ABD Başkanı Obama'nın da 'model ortaklık' (model partnership) olarak adlandırdığı ve ilişkileri dayandırmak istediği temel, hukuki zemine dayanan somut bir içeriğe kavuşmasına yardımcı olacaktır.

TTIP dünya ticaret sistemi içinde geniş kapsamlı ve yeni nesil bir anlaşma meydana getirirken, bunun Türkiye'nin AB ve ABD ile ilişkilerine yapacağı etki tartışmaya açıktır. Bu bağlamda TTIP taraflarının ileride küresel bir 'norm koyucu' haline gelmeleri, Türkiye'nin de bu oluşuma kayıtsız kalamayacağı bir ortam yaratacaktır. TTIP'nin üçüncü ülkeler üzerinde yaratacağı etkilere yönelik incelemeler artmakla birlikte, konunun Türkiye'de henüz yeterli sayıda çalışmaya

³ B. Aran, 2013, 'Global partnership quests: New contentious dynamics in trade and prospects for Turkey in an age of TPP and TTIP', *Turkey Policy Brief Series*, IPLI .

⁴ Bu husus Ekonomi Bakanlığı tarafından da sıklıkla vurgulanmaktadır.

konu olmadığı görülmektedir. Bu makalenin amacı Türkiye'nin TTIP'e katılımı üzerinde bir tartışma yaratmaya çalışmaktır. Çalışmanın ilk bölümünde TTIP'nin ortaya çıkışına yol açan iç ve dış unsurların bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu bölümde ayrıca, TTIP'de müzakerelere konu olması beklenen alanlar incelenmekte ve bu ortaklığın taraflara getirilerinin bir analizi yapılmaktadır. İkinci bölümde TTIP'nin küresel ticaret sistemi ve üçüncü ülkeler üzerindeki muhtemel etkileri ele alınmakta ve bu konuda yapılan çalışmalar incelenmektedir. Üçüncü bölümde, TTIP'nin Türkiye için etkileri özellikle ABD ile olan ticari ilişkileri çerçevesinde ele alınmakta ve Türkiye'nin TTIP'ye katılımının nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda farklı senaryolar tartışılmaktadır. Dördüncü bölümde, Türkiye'nin ABD ile yapacağı muhtemel bir ticaret anlaşmasının kapsamının yeni nesil unsurları içereceği ve geleneksel ticaret anlaşmalarının ötesine geçebileceği noktasından hareketle ABD'nin G. Kore ile yapmış olduğu serbest ticaret anlaşması (KORUS) incelenmektedir. Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı: Çıkış Noktası ve Beklentiler

AB ile ABD arasında 2012 yılında 650 milyar dolar değerinde **mal ticareti** gerçekleşmiş ve 2000 yılından bu yana bu miktar % 68 oranında artmıştır. Toplam AB ihracatının en önemli pazarı % 17 ile ABD olurken, ABD ihracatında ve ithalatında AB ikinci sırayı almaktadır. Toplam 50 ABD eyaletinin 45'inin ihracatında AB Çin'den daha önemli bir pazar teşkil etmektedir. Transatlantik ekonomisinin yıllık ticari satış hacminin 5 trilyon dolar olduğu ve karşılıklı olarak 15 milyon kişiye istihdam yarattığı bilinmektedir⁵.

Tablo 1. ABD-AB mal ve hizmet ticareti hacmi 2006-2012 (milyar dolar)

Yıl	ABD'nin AB'ye ihracatı				ABD'nin AB'den ithalatı				Toplam ticaret hacmi
	Toplam ihracat				Toplam ithalat				
	Mal	Hizmet	Milyar dolar	ABD'nin ihracat. payı	Mal	Hizmet	Milyar dolar	ABD'nin ithalat. payı	
2006	216	146	362	24.8	333	128	461	20.8	822.8
2007	249	176	425	25.7	359	142	501	21.3	926.0
2008	277	194	471	25.6	372	153	526	20.7	996.9
2009	225	175	400	25.3	284	137	420	21.5	820.2
2010	243	175	418	22.7	322	139	461	19.7	878.8
2011	273	190	463	22.0	373	150	523	19.6	986.2
2012	270	194	463	21.1	384	150	534	19.5	997.5

Kaynak: J. Schott ve C. Cimino, 2013, s. 2.

⁵ Hamilton, D. ve J. Quinlan (2013) *The Transatlantic Economy 2013*, Washington DC: Transatlantic Business Council and AmCham-EU.

Benzer durum **hizmet ticareti** açısından da geçerlidir. Her iki taraf birbirlerinin en önemli hizmet ihracı pazarı ve tedarikçisidir. Küresel bazda Avrupa pazarı ABD hizmet satışlarının % 51'ini temsil etmektedir. 2001-2011 yılları arasında geçen on yıllık sürede ABD'nin Avrupa'ya hizmet ihracatı iki kattan fazla artarak 225 milyar dolara ulaşmıştır. Hizmet ticaretinin gelişmesi küresel payları dikkate alındığında iki taraf açısından da önemlidir. Örneğin, AB dünyadaki en büyük hizmet ihracatçısı konumunu korurken, küresel ölçekte payı iletişim hizmetlerinde % 55,7; sigorta hizmetlerinde % 54,2; mali hizmetlerde % 55,7; diğer ticari hizmetlerde ise yaklaşık % 50 olmuştur.

Ancak, Transatlantik ilişkisinin ticari ilişkilerden de önemli boyutu karşılıklı **doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır** (FDI). İki taraf arasındaki yatırım stoğunun 3.7 trilyon dolara ulaştığı bilinmektedir. Bu dünyada her hangi iki ekonomi arasındaki en geniş yatırım ilişkisini teşkil etmektedir. Diğer taraftan, dünyadaki toplam sermaye yatırımlarının % 57'si AB ve ABD'ye gelirken, bu iki ülkenin dış yatırımlarının dünyadaki payı % 71'i bulmuştur. ABD yatırımlarının yaklaşık % 56'sı Avrupa'ya gitmektedir. Bu AB'ye gelen toplam dış yatırımların dörtte birinden fazlasını oluşturmaktadır. ABD'ye gelen toplam sermayenin ise üçte biri AB çıkışıdır. Söz konusu FDI miktarı 2012 yılında 206 milyar dolara ulaşmıştır.

Bu göstergeler, iki ekonominin aralarındaki ilişkiyi istikrarlı bir şekilde sürdürebilmelerinin önemini vurgularken, ticaret ve yatırımlar üzerindeki mevcut engellerin kaldırılmasının potansiyel faydalarının da anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

TTIP'in Doğmasına Yol Açan Temel Faktörler

TTIP'in iki taraf arasında bir Transatlantik ortaklığının gelişimine katkı sağlaması beklenmektedir. Ancak TTIP, kökleri daha öncelere giden ve iki tarafın yaklaşık 20 yıl önce başlattıkları Transatlantik ilişkiler çerçevesine ele alınması gereken bir durumdur⁶. Her iki tarafın gerek iktisadi büyüklükleri gerek birbirleri ile olan ilişkilerinin derinliği düşünüldüğünde, bu stratejik adımın önemi bir kez daha anlaşılacaktır. Burada esas olan AB ile ABD arasında kapsamlı bir müzakere kararının alınmasına neden bugün gereksinim duyulduğudur.

ABD'nin saygın düşünce kuruluşlarından Peterson Enstitüsü'nden J. Schott, bu durumu özellikle dünya ekonomisindeki şartların değişmesine, Avrupa'da yaşanan ekonomik durgunluğa ve çok taraflı ticaret müzakerelerindeki yavaşlamaya bağlamaktadır⁷.

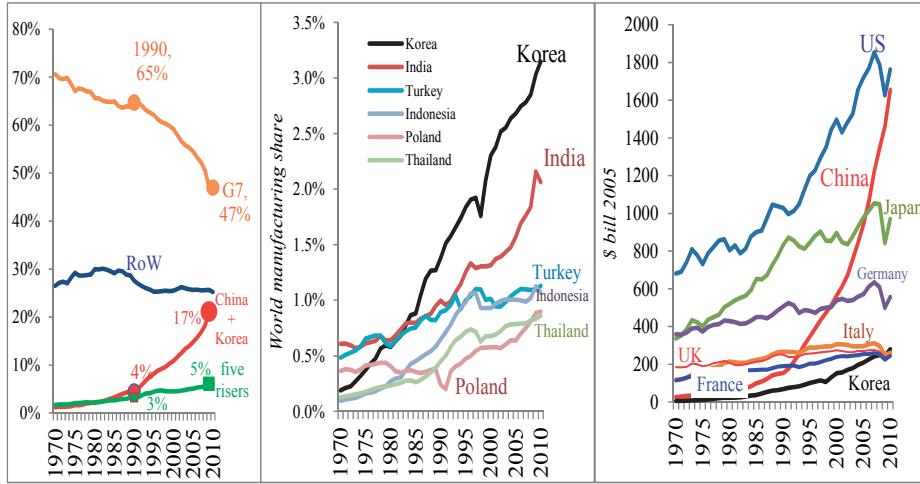
Buna göre, *küresel üretim ve ticaret ağlarındaki değişim ve yükselen ekonomilerin pazar payını artırması* önemli bir faktör olarak belirmektedir.

⁶ AB-ABD ilişkilerinin bir değerlendirmesi için bkz. Kotzios ve Liacouras eds. (2006), *EU-US Relations: Repairing the Transatlantic Rift*, Palgrave Macmillan: Houndmills.

⁷ Bkz. <http://www.cfr.org/trade/why-transatlantic-trade-winds-blowing/p30066> (3 Mayıs 2013).

Özellikle Uzak Doğu Asya ülkeleri ve yükselen ekonomilerin ortaya çıkışı rekabet kaygılarını da beraberinde getirmiştir. Başta Çin olmak üzere G. Kore, ASEAN, Brezilya gibi yeni rakiplerin artan rekabetçi baskısı hem AB hem de ABD'yi üçüncü ülkelerle kendi menfaatleri doğrultusunda Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) imzalamaya sevk etmiştir. Bu durumun iki tarafı birbirleriyle rekabet içine soktuğu gözlerden kaçmamaktadır. 1970-2010 döneminde dünya üretiminde ABD ve AB'nin bazı üyelerinden oluşan G7'nin payı % 70'den % 47'ye inerken, başta Çin olmak üzere Asya ve yükselen ekonomilerin payı ise hızla artmıştır. 1980'li yıllarda ABD'nin sadece sekizde biri üretime sahip olan Çin'in son yıllarda ABD'yi yakaladığı görülmektedir. G. Kore'nin üretimdeki payının artış hızı ise G7 ülkelerinin çok yukarısında seyretmiştir (Grafik 1).

Burada Çin'in rekabet gücü ayrıca ele alınması gereken bir unsurdur. Özellikle ABD'nin bir yandan Trans-Pasifik Ortaklığı görüşmeleri yoluyla, diğer taraftan Transatlantik ilişkisi ile Çin'e karşı rekabette kendisi için bir güvence alanı yaratmaya çalıştığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Grafik 1. G7 ve yükselen ekonomilerin dünya üretimindeki payları (1970-2010)

Kaynak: UNCTAD.

Küresel ekonomide devam eden kriz ve durgunluk diğer bir önemli etken olarak göze çarpmaktadır. Aralarındaki ticaret ve yatırım hacminin büyüklüğüne rağmen AB ve ABD'nin birbirlerinin ticaretindeki payında son dönemlerde ciddi bir azalma olduğu görülmektedir. AB'nin dünya ülkelerine yıllık ihracat artışı % 7,6 iken, ABD'ye olan ihracatındaki artış sadece % 1 ile sınırlı kalmıştır. ABD'nin AB'nin toplam ithalatındaki payı ise son on yılda yarı yarıya azalarak % 20,8 seviyesinden % 11,1'e düşmüştür. Mali krizin de etkisiyle AB'den ABD'ye gelen doğrudan sermaye yatırımlarında da bir düşüş meydana gelmiştir. Avrupa menşeli yatırımcılar

küresel talebinde düşmesiyle yatırımlarını gözden geçirmesinin bunda etkisi vardır. Düşüş oranı 2012 yılında % 40 civarında olmuştur. AB'ye gelen ABD kaynaklı yatırımlarda ise önemli bir azalma görülmüştür. Bu durumun sermaye piyasaları, ihracat ve şirket gelirlerine etkisi son derece olumsuz olmuştur.

Doha Kalkınma Turu çok taraflı ticaret müzakerelerinin zaman içinde açmaza girmesi çok taraflı ticaret sisteminin Uruguay Turundan bu yana geçen yaklaşık 19 yıl boyunca GÜ'ler bakımından beklenen bir serbestleşmenin sağlayamaması sonucunu doğurmuştur. Bu durum başta AB ve ABD olmak üzere tarafları özellikle serbest ticaret anlaşmaları yoluyla hayat bulan bölgesel ticari düzenlemelere sevk etmiştir. Doha Turunda gerek tarım ve tarım-dışı ürünlerde gerek hizmet ticaretinde serbestleşme ve pazara giriş konusunda bir sonuca varılamamış, özellikle AB ve kısmen de ABD'nin üzerinde hassasiyetle durdukları konularda da yeni kuralların geliştirilmesi de mümkün olmamıştır.

Tüm bu faktörler önemli olmakla beraber en çok üzerinde durulması gereken hususun her iki tarafın da kendi ticaret stratejilerinde açıkça vurguladıkları **iktisadi büyüme** ve **istihdam** olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

AB perspektifinden bakılacak olursa, büyüme ve istihdam kaygısı kendi ticaret stratejisi içinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Avrupa Komisyonu 2010 tarihinde hazırladığı ve temeli yıllar öncesine dayanan *Trade, Growth and World Affairs* (Ticaret, Büyüme ve Dünya İlişkileri) belgesinde⁸ Avrupa ekonomi politikasının temel amacının hızlı büyüme olduğunu; ancak sürdürülebilir bir büyüme ile yeni iş imkânlarının yaratılabileceğini ve refah devletinin korunabileceğini vurgulamaktadır. Avrupa 2020 Stratejisi'nin dış boyutu olan ticaret ve yatırım stratejisinin bu amaca katkı sağlayacak şekilde ele alınacağı vurgulanmıştır. Nitekim, Avrupa Komisyonu küresel ekonominin değişen dengelerini ve gelişmelerini dikkate alarak başta ABD olmak üzere Japonya ve BRIC ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) gibi stratejik ortakları ile ilişkilerini derinleştirme tavsiyesinde bulunmuştur.

ABD açısından da benzer bir hedefin vurgulandığı gözlerden kaçırılmamalıdır. ABD Başkanı B. Obama'nın 2013 ticaret politikası gündemi raporunda her 1 milyar dolarlık mal ihracat artışının yaklaşık 5400, hizmet ticaretinde ise 4000 yeni iş imkânı sağlayacağı belirtilmektedir. İhracata ilişkin iş alanlarında ücretlerin ulusal ortalama ücretlerden %13 ila 18 kadara daha fazla olduğu da zikredilmektedir. ABD'nin *Ulusal İhracat İnisyatifi* çerçevesinde 2009'dan bu yana ihracatın hizmetlerde %24 ve mallarda %47 artması sonucu 1 milyon yeni istihdamın oluştuğu da vurgulanmaktadır⁹.

⁸ Bkz. Avrupa Komisyonu MEMO 10 (9 Kasım 2010), http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-555_en.htm ve Trade, Growth and World Affairs: Trade Policy As A Core Component of the EU's 2020 Strategy COM (2010) 612, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/november/tradoc_146955.pdf s.4.

⁹ ABD Başkanı Ticaret politikası gündemi için bkz. <http://www.ustr.gov/sites/default/files/Chapter%20I%20-%20The%20President's%20Trade%20Policy%20Agenda.pdf>

Bu çerçevede, ABD Başkanı'na bağlı Ticaret Temsilciliği'nin (USTR) 2013-2107 strateji belgesi temel hedef olarak ihraç piyasalarına yönelmek yoluyla daha iyi istihdam imkânlarının sağlanmasını vurgulamaktadır. Bu amaçla 'büyüme' ve 'istihdam' artışı sağlayacak ve taraflar arasında ticaret ve yatırım imkânlarını geliştirecek insiyatiflerin belirlenmesi özellikle zikredilmiştir¹⁰.

Esasen 28 Kasım 2011 tarihinde AB ve ABD arasında oluşturulan Yüksek Seviyeli Çalışma Grubu (HLWG) bilahare hazırladığı ara ve nihai raporlarda, oluşturulacak kapsamlı bir ticaret ve yatırım anlaşmasının 'büyüme' ve 'istihdam' üzerinde önemli katkılar sağlayacağını altını çizmiştir¹¹.

TTIP'de Muhtemel Müzakere Konuları ve Ortaklığın Beklenen Getirileri

AB ve ABD'nin özellikle sanayi mallarında birbirlerine karşı uyguladıkları gümrük tarifeleri düşük seviyelerdedir¹². Dolayısıyla, olası bir uzlaşımın daha ziyade *tarife-dışı engeller* ile *hizmet ticareti* ve *yatırımlar* üzerinde yoğunlaşması öngörülmekte ve hesaplar bu nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır. AB ve ABD'nin ticaret ve yatırımları doğrudan etkileyen pek çok alanda farklı iç düzenlemeleri bulunmaktadır. Ürün ve üretim süreçlerine ilişkin farklı standartlara sahiptirler. Bu nedenle pazara girişte engel yaratan farklılıkların giderilmesinin tarafların ticaretine ve ekonomisine ciddi katkı yapacağı hesaplanmaktadır¹³.

HLWG raporunda öne çıkan ve tarafların aralarında öncelikle ele almaları beklenen belli başlı konular arasında:

- *Gümrük tarifelerinin azaltılması/kaldırılması,*
- *Düzenleyici alanlarda yakınlaşmanın sağlanması ve tarife-dışı engellerin (TDE) azaltılması/kaldırılması,*
- *Hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi,*
- *Fikri mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin adımlar,*
- *Yatırımların önündeki engellerin kaldırılması,*
- *Kamu alımları piyasalarının karşılıklı olarak açılması*

gelmektedir.

Gümrük tarifeleri en kolay göze çarpan engeller olmakla beraber tamamen kaldırılmaları halinde dahi bu durum tarafların arasındaki tüm engellerin ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir. Özellikle tarife-dışı engellerin tarife

¹⁰ ABD Ticaret Temsilcisi strateji belgesi, bkz. <http://www.ustr.gov/sites/default/files/USTR%20FY%202013%20-%20FY%202017%20Strategic%20Plan%20final.pdf>

¹¹ Bu grubun tam isminin **Büyüme ve İstihdam konusunda Yüksek Seviyeli Çalışma Grubu** olması da tesadüf değildir.

¹² Taraflar arasında basit ortalama bağlanmış oranları sanayi ürünleri için sadece %3.3; tarım ürünleri için ise %4.9 seviyesindedir.

¹³ ECORYS (2009), *Non-Tariff Measures in EU-US Trade and Investment-An Economic Analysis*.

eşdeğerlerinin kimi sektörlerde %50 ila %100'ler arasında olduğu (örneğin kimyasal ürünlerde %111, pirinçte %120 civarında) hesaplanmaktadır¹⁴. *TDE'ler* ve *düzenleme farklılıkları* sadece pazara girişi zorlaştırmakla kalmayıp firmaların iş yapma maliyetlerini de ciddi şekilde yükseltmektedir¹⁵. Bir örnek vermek gerekirse, AB'nin elektronik sektöründeki standartlarını uyumlaştırılması, ABD'nin Avrupa pazarına olan ihracatını bu sektörde yapılacak tarife indiriminden daha fazla artıracaktır¹⁶. İki taraf arasında uzun süredir ticari ihtilafa neden olan ve beraberinde önemli ticaret kayıplarına yol açan 'hormonlu et' ve 'genetiği değiştirilmiş ürünler' (GDO) vb. konularda varılabilecek bir uzlaşımın hem AB hem ABD için refah artışında hatırı sayılır bir etki yaratacağı düşünülmektedir.

Öte yandan, *hizmet ticareti* anlaşmada en önemli müzakere alanlarının başında gelmektedir. Bu bağlamda, AB ve ABD dünyanın en önde gelen hizmet ticareti ihracatçıları olarak özellikle birbirlerinin pazarına giriş konusunda başta finansal hizmetler, iletişim ve ulaştırma hizmet sektörleri, inşaat hizmetleri ve ticaret hizmetleri olmak üzere muhtelif hizmet alanlarındaki mevcut ve kısıtlayıcı TDE'lerin kaldırılması ve yeni düzenlemelere gidilmesini amaçlamaktadır. AB ve ABD açısından *fikri mülkiyet haklarının korunması* önemlidir. TTIP yoluyla üçüncü ülkelere karşı iki tarafın haklarını korumada ortak kurallar belirlemesi hedeflenmektedir. TTIP çerçevesinde iki taraf yatırımların ileri seviyede serbestleştirilmesi ve en üst standartlar ile korunabilmesi konusunda taahhütler önermektedir. *Yatırımlar* alanında, sebepsiz el koymaların önlenmesi; adil ve hakkaniyet ölçüsünde davranma ve firmalara eşit şartların sağlanması konularının tartışılması beklenmektedir. Tarafların *kamu ihalelerinde* kendi ulusal firmalarını kayıran ayırıcı uygulamalarının hafifletilmesi ile her yıl ortalama 10.7 milyar Avro dolayında bir pazar imkânı yaratılabileceği hesaplanmaktadır¹⁷. Bu nedenle TTIP'de kamu ihalelerinde şeffaflığın artırılması ve yerli malı kullanımı zorunluluğunun önlenmesi amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda bir Anlaşma'nın hem iki taraf arasındaki ticarete hem de dünya ticaretine önemli yansımaları olacaktır. Bu alanda yapılan farklı çalışmalar büyüme, istihdam ve ticaret artışı gibi göstergelere etkileri incelemiştir. Bu kapsamda, Avrupa Komisyon'unun anlaşmaya ilişkin müzakerelerin açılabilmesi ve olası bir mutabakatın yaratacağı yararın tespitine ilişkin bir 'etki analizi' çalışmasını önceden başlattığını görmekteyiz. Yapılan çalışmalar, farklı senaryolar altında tarafların milli gelir, istihdam artışı, ticaret ilişkileri, üretim, ücret seviyesi vb. alanlarda ne gibi faydalar sağlayabileceği üzerine kapsamlı analizleri içermektedir¹⁸.

¹⁴ Ifo Institute (Felbermayr vd.), *Dimensions and Effects of a Transatlantic free Trade Agreement Between The EU and US*, 2013.

¹⁵ CEPR (Francois vd.), *Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment*, 2013

¹⁶ WTO, *World Trade Report 2012: Trade and Public Policies: A Closer Look at Non-Tariff Measures in 21st Century*, Temmuz, 2012.

¹⁷ Bkz. ECORYS, 2009, s.xvi.

¹⁸ AB'nin etki analizi raporu için bkz. *Impact Assessment Report on the future of EU-US trade relations*, Commission Staff Working Document, 12 Mart 2013, SWD(2013) 68 Final, Brüksel.

Çalışmalar taraflar arasında öncelikle hangi konuların ele alınması gerektiğine ilişkin alternatif yaklaşımları ortaya koyarak, *daha kısıtlı* ve *daha iddialı* senaryoların etkilerini incelemiştir. Buna göre, 2018 yılına kadar taraflar arasındaki tarife-dışı engellerin (TDE) yarısının (% 50) kaldırıldığı ve düzenleme farklılıklarından kaynaklanan engellerin giderildiği 'iddialı' bir Transatlantik Anlaşması'nın AB açısından milli gelir artışına etkisinin uzun vadede 121.5 milyar Avro, ABD açısından ise 40.8 milyar Avro dolayında olabileceği hesaplanmaktadır. Bu AB ve ABD'nin milli gelirlerinde yıllık bazda sırasıyla % 0,7 ve % 0,3 kadar yıllık bir artış anlamına gelmektedir. TDE'lerin sadece % 25 oranında kaldırılmasını içeren daha 'mütevazı' bir senaryo altında dahi tarafların kazancının sırasıyla 53.6 ve 18.3 milyar Avro olabileceği iddia edilmektedir¹⁹ (Tablo 2).

İki ekonominin de kriz sonrası büyüme ihtiyacı göz önüne alındığında mevcut tarife dışı engellerin törpülenmesinin yaratacağı etki kayda değerdir. Sadece mal ticaretinde tarifelerin kaldırılıp ticaretin kolaylaştırıldığı basit senaryolar altında dahi iki tarafın toplam kazancının en az 7,5 milyar dolar olabileceği, bunun daha dinamik şartlar (ölçek ekonomileri, rekabet ortamında daha etkin üretime geçiş vb.) da dikkate alındığında ise her iki taraf için 60 ila 85 milyar dolara ulaştığı vurgulanmaktadır²⁰.

Tablo 2. AB-ABD Anlaşmasının tahmini makroekonomik etkileri (TDE'lerin azaltılması ve düzenlemelerde yakınlaşma sağlanması durumunda)

	<i>İddialı senaryo (Tam serbestleşme) Uzun vade</i>	<i>Mütevazı senaryo (Kısmi serbestleşme) Uzun vade</i>
Reel gelir (milyar Avro)		
ABD	40,8	18,3
AB	121,5	53,6
Reel gelirden artış (%)		
ABD	0,28	0,13
AB	0,72	0,32
Reel ücret artışı (niteliksiz işgücü)		
ABD	0,35	0,16
AB	0,82	0,36
Reel ücret artışı (nitelikli işgücü)		
ABD	0,38	0,17
AB	0,78	0,34
İhracatta artış (%)		
ABD	6,06	2,68
AB	2,07	0,91

Kaynak: ECORYS (2009)

CEPR (2013) çalışmasına göre ise, TTIP'nin AB'nin ABD'ye yönelik mal ve hizmet ihracatında %28 kadar bir artış yaratması beklenmektedir. Bu 187 milyar avroluk ticaret artışı anlamına gelmektedir. Ayrıca, TTIP'nin yıllık bazda AB ve

¹⁹ Bkz. ECORYS (2009).

²⁰ F. Erixon ve M. Bauer (2010), 'A Transatlantic Zero Agreement: Estimating the Gains from Transatlantic Free Trade in Goods', *ECIPE Occasional Paper, No.4/2010*.

ABD için sırasıyla 119 ve 95 milyar Avroluk bir kazanç sağlayacağı, bu kazancın önemli bölümünün teknik düzenlemeler yapılmasından ve standartların yakınlştırılmasından kaynaklanacağı hesaplanmaktadır²¹.

TTIP'nin Çok Taraflı Ticaret Sistemi DTÖ ve Üçüncü Ülkeler Üzerine Etkileri

Dünya ticaretinde önemli paya sahip iki ekonomi arasındaki kapsamlı bir ticaret ve yatırım ortaklığı girişiminin diğer ülkeler ve dünya ticaret sistemi üzerinde yaratacağı etki, konunun Türkiye açısından da en önemli yönünü teşkil etmektedir.

Dünya ülkelerinin hemen tamamına yakını bakımından ABD ve AB en öncelikli ticari ortak durumundadır (en azından ilk 2 sırada en az birisi mutlaka yer alırken, hemen tüm ülkeler açısından en önemli ilk 5 içinde her ikisi de yer almaktadırlar). Bu nedenle TTIP tüm ülkeleri çok yakından ilgilendirmektedir.

İki taraf başta da belirtildiği üzere, bu girişimle kendi aralarında ticaret ve yatırımlara engel olan düzenleme ve uygulamaların kaldırılması ya da en azından bazı alanlarda azaltılması yoluyla ciddi bir istihdam, refah artışı ve iktisadi büyümeye katkı beklemektedir. Ne var ki, bu Anlaşma'nın kapsamı öngörüldüğü ölçüde derin olması halinde, gerek ABD gerek AB pazarında, üçüncü ülkelerin rekabet yapısına, pazara giriş şartlarına ve istihdamına yapacağı etkiler de artacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, AB ile benzer ürünleri Amerikan pazarına satan ülkelerin ürünlerinin TTIP sonrası tarife ve tarife-dışı engellere maruz kalmaya devam etmesi halinde pazar paylarını AB firmalarına kaptırmaları mümkün olacaktır. Bu durumun tersi ise aynı şekilde Amerikan firmaları ile Avrupa pazarında rekabet eden üçüncü ülke ihracatçıları ile ilgilidir.

Bu durumun yaratacağı 'ticaret sapması' TTIP girişiminin üçüncü ülkeler üzerinde oluşturacağı refah etkisi bakımından önemlidir. Almanya Ekonomi ve Teknoloji Bakanlığı'nın yaptırdığı bir çalışmada²², TTIP'nin etkileri incelenirken, AB-ABD arasında kapsamlı bir ticaret serbestisi sağlanması halinde bunun en önemli refah artırıcı etkisinin % 13,38 ile ABD, % 9,7 ile Büyük Britanya ve % 7,3 ile İsveç bakımından oluşacağı ve AB ülkelerini genellikle olumlu etkileyeceğini göstermektedir. Almanya açısından refah artışı % 4,68 olurken, ABD'ye olan ihracatında % 94'lük bir büyüme beklenmektedir. Diğer taraftan, çalışma üçüncü ülkeler açısından pazar kaybı sonucu oluşacak bir refah kaybını ortaya koymaktadır. Buna göre, bu kayıp Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya, Japonya, Meksika, Kanada ve Avustralya gibi ülkelerin yanı sıra Türkiye içinde belirlemektedir. Bu durumda, Türkiye için refah kaybının yaklaşık % -2,5 iş kaybının ise 95.000 kişi olacağı hesaplanmaktadır. Bu durumun tek istisnası ise her iki tarafla kapsamlı bir STA oluşturan G. Kore'dir.

İsveç Ticaret Bakanlığı'nın çalışmasında ise tarifelerin kaldırılıp, tarife dışı engellerin kapsamlı şekilde azaltılması halinde, dünyanın geri kalanı açısından refah

²¹ Op.cit. CEPR (2013),

²² Op. cit. Ifo Institute (2013).

düşüşü etkisi % -0.15; üretimlerindeki katma değer azalışı ise % -0.40 olarak hesaplanmaktadır²³. Ancak iki taraf arasında tarife-dışı engelleri kapsamlı şekilde ortadan kaldırılmasının güçlükleri dikkate alındığında ve Anlaşma'nın beklenen derinliğe sahip olup olamayacağı henüz kesinleşmediği için, bahsi geçen etkilerin de bu seviyede gerçekleşmeyebileceğinin hatırdta tutulması gerekmektedir. Ayrıca hem AB hem ABD'nin Transatlantik pazarını korumacı amaçlarla üçüncü ülkelere karşı kapalı tutacağı endişesi de tam olarak doğru değildir. Zira, tarafların başka ülkelerle imzaladığı ya da müzakere ettiği Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ve özellikle yer aldıkları DTÖ bünyesindeki Bilgi Teknolojileri Anlaşmaları (ITA) ve Hizmet Ticareti Anlaşması (TISA) gibi çoklu müzakereler (*plurilateral*), AB ve ABD'nin 'savunmacı bir ticaret stratejisi' yerine serbestleşme yönünde hareket edeceklerinin bir göstergesidir²⁴.

Diğer taraftan Anlaşma'nın üçüncü ülkeler üzerinde yaratacağı daha uzun vadeli ve geniş etki, AB ve ABD'nin dünya ticaret sistemine yön vermek istemeleri ile ilgilidir. Konuyla ilgili çevrelerde oluşan beklenti, İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ticaret sistemini sürükleyen, ancak görece hegemon gücü azalan ABD ile küresel aktör olarak rolünü genişletmek isteyen Avrupa Birliği'nin yeniden ön plana çıkma gayretlerinin TTIP girişimi ile artacağıdır.

Bu bağlamda, ülkeler arasında sayısı giderek artan Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA), sadece taraflar arasında pazar açmak değil aynı zamanda küresel üretim süreçleri ve ticaret ilişkilerindeki değişen yapıyı yansıtacak düzenlemeleri de beraberinde getirmek maksadıyla imzalanmaktadır. DTÖ bağlamında uygulanan anlaşmaların getirdiği kuralların ve mevcut taahhütlerin düzeyinin yetersiz görülmesi durumunda, STA yoluyla taraf ülkeler aralarındaki ticaret kuralları ve taahhütleri bir adım daha ileriye götürmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, sanayi ve tarım ürünleri üzerindeki tarife engellerinin daha da azaltılması; hayvan ve bitki sağlığı önlemleri; teknik standartlar; ticari korunma önlemleri; devlet yardımları; yatırımlar; kamu alımları; hizmet ticareti ve ticarete ilişkin fikri mülkiyet hakları ön plana çıkan konulardır. Bunlar, literatüre DTÖ+ konuları olarak girmekte ve ABD ile AB'nin üçüncü ülkeler ile imzaladıkları STA'ların temel saiklerinden birini oluşturmaktadır.

Ayrıca, DTÖ gündeminde ele alınmayan ama ilgili ülkelerin çıkarları açısından önemli gördükleri hususları da bu STA'lar kapsamında ele almaya çalıştıkları bilinmektedir. Rekabet politikası; çevre standartları; işgücü standartları; çocuk işçiliği; insan hakları; enerji; vize ve göç konuları vb. alanlar ise DTÖ-X (ekstra) konular diye ifade edilmektedir. Gerek ABD gerek Avrupa Birliği'nin, DTÖ bağlamında yetersiz gördükleri bu alanları, üçüncü ülkeler ile imzaladıkları STA'lara yerleştirmeye çalıştıkları gözden kaçmamaktadır. Bu tür **yenil nesil serbest ticaret anlaşmaları** dünya ticaretinin temel bir ögesi haline gelmektedir.

²³ National Board of Trade/Sweden (2012), *Potential Effects from an EU-US Free Trade Agreement: Sweden in Focus*.

²⁴ F. Erixon, *Whither the Transatlantic Trade and Investment Partnership*, Policy Brief 18, Norwegian Institute of International Affairs, 2013.

Diğer taraftan, TTIP bu yeni nesil anlaşmalardan daha öte bir etkiye de sahip olacaktır. Zira AB ve ABD'nin *bir arada kural koyma kabiliyetlerinin* bulunması halinde *çok taraflı DTÖ sisteminde* kabul ettiremedikleri ve Doha Kalkınma Gündemi'ne getiremedikleri alanlarda TTIP yoluyla üçüncü ülkelere kendi norm ve standartlarını dolaylı bir yoldan kabul ettirebilecek güce ulaşacakları da düşünülmelidir. Nitekim AB'nin, ABD'deki temsilcisi Büyükelçi J. Vale de Almeida, Transatlantik girişimi '*Oyunun kurallarını değiştirecek bir durumdur. Bu tüm serbest ticaret anlaşmalarının da anasıdır diyebiliriz*' ifadesi ile dünya ticaret sisteminde yeni düzenleme ve kuralları etkileyecek sürecin bu girişim ile başlayacağını da haberini vermektedir²⁵.

STA'ların çok taraflı system ve DTÖ üzerinde yaratacağı etki geniş bir akademik literatürü de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda iki farklı görüş olduğu gözlenmektedir. Bunlardan ilki, bölgesel anlaşmalardaki bu artışın ve özellikle ABD ve AB'nin bu sürece yönelmesinin Doha Turu müzakerelerine olan ilgiyi azaltacağı gibi daha uzun vadede DTÖ'yü de gözden düşüreceği ve çok taraflı sisteme zarar vereceği yönündedir²⁶. Diğer görüş ise, bölgesel anlaşmaların içerik bakımından DTÖ'nün eksik kalan kısımlarını tamamlayacağı ve uluslararası ticaretin bugünkü yapısıyla ihtiyaç duyduğu kuralları getirerek ticaretin daha da serbestleşmesine katkı sağlayacağını, bunun da uzun vadede DTÖ sistemine olumlu etki yaratacağını savunmaktadır. Örneğin R. Baldwin'e göre, 21. Yüzyıl ticareti ticaret-hizmetler-yatırımlar ilişkisi çerçevesinde daha karmaşık bir yapıda olup, daha derin ve kapsamlı düzenlemeler gerektirmektedir. Bu nedenle STA'ların çok taraflı sisteme etkilerini analiz ederken artık eski geleneksel Vinerci yaklaşımdan farklı bakılması gerektiğini iddia etmektedir²⁷.

Schott ve Climino'ya göre bu durum, tıkanan Doha müzakerelerini aşmak için önemlidir. Getirilecek yeni düzenlemelerin ileride diğer ülkelerin de katılımıyla çok taraflı sisteme dâhil edilmesi halinde dünya ticaret sistemine katkı sağlayacaktır²⁸. Diğer taraftan, TTIP müzakere süreci içinde bulunmayan üçüncü ülkelerin tüm bu kural ve düzenlemeleri kabul etmek zorunda kalacak olmaları ise tepkilere neden olmakta ve DTÖ sistemi üzerinde olumsuzluklar yaratacağı ifade edilmektedir.

²⁵ <http://www.voanews.com/content/eu-envoy-says-us-eu-trade-pact-will-be-game-changer/1658096.html> Ayrıca bu konuda Avrupa Komisyonu Başkanı Barroso'nun da belirttiği üzere 'bu en önemli iki ekonomik güç arasındaki gelecekte oluşacak ilişki oyunun kurallarını değiştirir türden (*game changer*) olacaktır', http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-121_en.htm (13 February 2013).

²⁶ J. Bhagwati (2008), *Termites in the Trading System: How Preferential Agreements Undermine Free Trade*, Oxford University Press.

²⁷ R. Baldwin (2011), '21st Century Regionalism: Filling the gap between 21st century trade and 20th century trade rules', WTO Staff Working Paper, ERSD-2011-08.

²⁸ Schott ve Climino (2013), 'Crafting a Transatlantic Trade and Investment Partnership: What Can Be Done?', *PIIE Policy Brief*, PB 13-8 Mart.

TTIP ve Türkiye: Karşılıklı Beklentiler ve Zorluklar

Avrupa Birliği'nin kendi dış ticaret stratejisi çerçevesinde üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinin (özellikle STA'ların) Türkiye'ye yansımaları mevcut gümrük birliği ilişkisine yönelik tartışmaları da beraberinde getirmektedir²⁹. AB'nin ABD ile oluşturacağı TTIP, gümrük birliği ilişkisi üzerinden Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin de gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu çerçevede:

- TTIP, ABD ürünlerine AB üzerinden Türk pazarına serbest bir giriş imkânı sağlarken; Türkiye'nin ABD'ye ihracatı gümrük vergisi vb. uygulamalara tabi olmaya devam edecektir. Bu durum, bir yandan ABD ile mevcut **ticaret dengesini** olumsuz etkileyecek bir yandan da trafik sapması sorununu beraberinde getirebilecektir.
- AB ile Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine katkıları bilinmektedir. Gümrük Birliği özellikle sanayi alanında üretimde verimliliğin yanı sıra Türkiye'nin rekabet gücünde ve ihracatındaki dönüştürücü gücüyle olumlu katkıda bulunmuştur. GB ile yaşanan dönüşüm ve müktesebat uyumunun bunda hiç şüphesiz payı büyüktür. Bu bağlamda, TTIP sürecinin ise Türkiye'nin **hizmetler, yatırımlar ve kamu alımları vb. alanlarda** küresel ekonominin dinamiklerine ve oluşmakta olan yeni dünya ticaret sistemine uyum sağlamasında **dönüştürücü bir katkısı** olabilir³⁰.
- Türkiye'nin TTIP sürecinin dışında kalmak yerine küresel ticarete yön verecek ve **oyunun kurallarına etki yapacak bu sürecin içinde yer alması** bu bağlamda önemlidir.
- Ayrıca, son yıllarda Türkiye'nin 'Transatlantik topluluğuna olan taahhüt ve bağlarının sorgulandığı bir döneme girildiği' dikkate alınırsa Transatlantik dünyası ile sağlam ve **güvene dayalı** bir ilişkide ivme sağlanması açısından Türkiye'nin TTIP'de yer almasının önemi ortaya çıkmaktadır³¹.

Bu şartlar altında Türkiye'nin TTIP sürecinde yer alması; gerek yeni oluşmakta olan küresel ticaret sisteminde merkezi konumda yer alacak ülkeler arasına girebilmesi, gerekse AB ile ilişkilerinin daha istikrarlı bir düzeye yükselmesi bakımından hayattır.

Türkiye-ABD arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilere genel bakış

Türkiye'nin ABD ile toplam ticareti (2012 itibarıyla 19.73 milyar dolar) küresel ölçeklerde oldukça düşüktür. Türkiye'nin toplam ihracatı içinde ABD'nin

²⁹ AB'nin değişen dış ticaret stratejisinin ve üçüncü ülkelerle olan ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin ticaret politikasına ve Gümrük Birliği ilişkisine etkileri için bkz. M.S. Akman (2013) ve M.S. Akman (2010).

³⁰ Op.cit. B. Aran (2013).

³¹ K. Kirişçi, 2013, *Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Boosting the Model Partnership with the United States*, Brookings Turkey Project Paper, No.2, Sept. 2013, s.20.

payı % 5 dolaylarında seyretmektedir. Türkiye'nin ABD'nin toplam dış alımındaki payı ise % 0,27 ile sınırlıdır. Türkiye ABD'nin ithalat yaptığı ülkeler listesinde 2011 yılında ancak 45. sırayı alabilmiştir. ABD'nin ihracatında Türkiye'nin payının ise sadece % 0.81 olduğu göz önüne alınırsa iki tarafın ticari ortak olarak dış ticaretlerindeki yeri görece çok düşük bir seviyededir. Dahası, son yıllarda ticaret dengesi artan şekilde ABD lehine dönmüş bulunmaktadır. 2004 yılına kadar ABD ile ticaretinde fazla veren Türkiye 2012 yılı itibarıyla neredeyse her sattığı 1 dolarlık ürüne karşı 3 dolarlık ürün ithal eder hale gelmiştir (Tablo 3). 2000-2011 yılları arasında ABD'nin Türkiye'ye ihracatı %292, buna karşın Türkiye'nin ABD pazarına ihracatı ise % 72 kadar artış göstermiştir.

Tablo 3. Türkiye-ABD ticaret ilişkileri 2002-2012 (milyon dolar)

Yıl	Türkiye'nin ABD'ye ihracatı	Türkiye'nin ABD'den ithalatı	Ticaret dengesi
2002	3.356	3.099	257
2003	3.751	3.495	256
2004	4.860	4.745	115
2005	4.910	3.375	-465
2006	5.060	6.260	-1.200
2007	4.170	8.166	-3.996
2008	4.299	11.975	-7.676
2009	3.240	8.575	-5.335
2010	3.762	12.318	-8.556
2011	4.584	16.034	-11.450
2012	5.605	14.130	-8.525

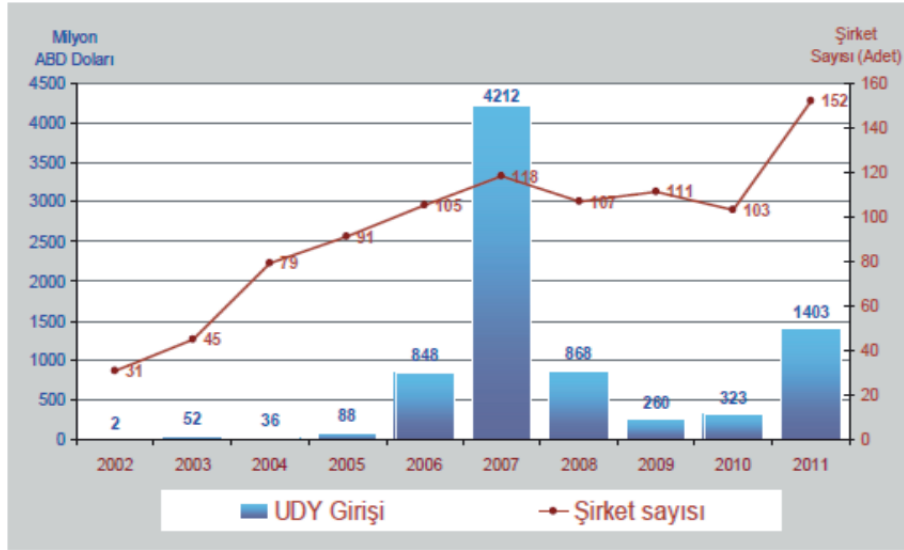
Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve TÜİK verileri

Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracatta yıllar içinde değişim olduğu görülmektedir. 2001 yılında ABD pazarına en önemli ihraç kalemi olarak hazır giyim ürünleri (toplam ihracatın üçte biri) bulunurken, 2011 yılında bu ürünlerin payı % 6 seviyesine inmiştir. Dokuma ürünlerinin payı aynı ölçüde olmasa da görece iniş göstermiştir. Bu değişimde en önemli faktörün, 2005 yılında DTÖ'de tekstil kotalarının kalkması ile ABD pazarında daha uygun koşullarda pazara giriş imkanına kavuşan Asya vd. menşeli tekstil ve konfeksiyon ürünleri olduğu söylenebilir.

Aynı dönem zarfında en önemli artış ise makina ve ulaştırma ekipmanlarında görülmektedir. Bu ürünlerin payında % 50'nin üzerinde bir artış meydana gelmiş ve ABD pazarına en önemli ana ihraç kalemini oluşturmaktadır. Aynı oranda olmasa da inşaat malzemeleri (çimento vb.) ve demir çelik ürünlerinde de bir artış söz konusudur. Türkiye'nin ABD pazarına tarım ürünleri ihracatı sadece 500 milyon dolar civarında kalmıştır. En belirgin ihraç kalemleri arasında işlenmiş meyve ve sebze, tütün ve aperitif gıda maddeleri gelmektedir.

2011 yılında ABD'nin Türkiye'ye yaptığı tarım-dışı ürün ihracatında en önemli ilk 5 kategori arasında hava araçları, demir ve çelik, mineral yakıtlar, pamuk ve makina gelmektedir. Aynı dönemde ABD'nin Türkiye'ye tarım ihracatı 2.5 milyar doları aşmış ve Türkiye ABD'nin 10. önemli tarım pazarını teşkil etmiştir. Bu alanda ticaret dengesi bire beş dolayında ve ABD lehinedir. Türkiye, ABD tarım ürünleri için Çin ve Vietnam'dan sonra en hızlı büyüyen üçüncü pazar konumundadır.

Doğrudan yatırımlar konusu iki taraf arasındaki iktisadi ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. TC Merkez Bankası verilerine göre, Türkiye'ye gelen yabancı sermaye yatırımlarının, 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla %5.2'si ve %8.8'i ABD'den olmuştur. Buna göre ABD 2010 yılında 323 milyon dolarlık yatırımla 7. ve 2011 yılında 1.4 milyar dolar ile 5. sırada yer alarak Türkiye'ye en çok yatırım yapan ülkelerden birisidir³². Ayrıca, ABD'nin 3.45 trilyon dolar ile (2010) dünyada en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı stoğu bulunan ülke olduğu bilinmelidir. ABD yatırımları yıllara göre farklılık göstermektedir. Son dönemde en yüksek yatırım miktarı 4.2 milyar dolar ile 2007 yılında gerçekleşmiştir³³.

Grafik 2. Türkiye'ye ABD menşeli DYY girişleri ve şirketler

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı ve TCMB.

³² AB Üye Ülkeleri ayrı ayrı sayılmaktadır.

³³ Ekonomi Bakanlığı, 2012, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar-2011.

Türkiye'nin TTIP'e Katılımı Yönünde Alternatif Senaryolar

AB'nin ABD gibi ticaret hacmi yüksek bir ekonomi ile müzakerelere başlayacak olması aramızdaki Gümrük Birliği nedeniyle Türkiye'de bazı kaygıları da beraberinde getirmektedir. Özellikle ABD ürünlerinin AB üzerinden Türkiye'ye gümrüksüz girebilecek olması, buna karşın Türk ihraç ürünlerine karşı ABD'nin tarife vb. uygulamalara devam edecek olması kaygının temelini oluşturan başlıca unsurdur. Bu durumun mevcut ticaret dengesini Türkiye'nin aleyhine daha da bozması beklenmektedir. Başka bir deyişle, ortada **asimetrik bir durum** oluşmaktadır. ABD'nin uyguladığı tarife oranlarının genelde düşük olması³⁴ bu durumu değiştirmemektedir. Bir örnek vermek gerekirse, Türkiye'nin ABD'ye ihracatında önemli bir paya sahip olan tekstil ve hazır giyim ürünlerinde ABD'nin uyguladığı gümrük tarifeleri oldukça yüksektir. ABD'nin, tekstil ürünlerinde 'bağlı tarife oranı' ve 'MFN bazında uyguladığı' tarifeleri %7.9 ve hazır giyim sektöründe ise sırasıyla %11.4 ve %11.7'dir. Ayrıca bazı tarife satırlarında 'tarife zirve'leri de söz konusudur.

Türkiye'de Transatlantik Anlaşması'na yönelik olarak artan bir diğer endişe konusu ise, Türk ihraç ürünlerinin ABD pazarında AB menşeli ürünler karşısında aynı şartlarda rekabet avantajını yakalayamayacak olmasıdır. Zira ABD ile Türkiye arasında bir serbest ticaret anlaşmasının olmayışı ve bu nedenle Türk ihraç ürünlerine ABD pazarında korumacılığın devam edecek olması, buna karşın TTIP'nin AB menşeli ürünlere uygulanan benzer uygulamaları kaldıracak olması, Türkiye'nin **AB karşısında haksız rekabete** uğramasına yol açmaktadır. Langhammer'a göre olası bir Transatlantik anlaşması, AB ve ABD'nin daha önce STA yaptığı ticaret ortaklarının bu pazarlara ayrıcalıklı ve öncelikli giriş imkânlarını olumsuz etkileyecektir. Örneğin, AB ile Gümrük Birliği yapmış olan ancak, ABD ile STA'sı olmayan Türkiye, Amerika pazarında AB'li üreticilere karşı daha dezavantajlı bir konumda olacaktır³⁵.

Diğer bir önemli unsur ise AB ve ABD'nin ortak normlar ile hareket etmeleri durumunda dünyanın geri kalanı için çok belirleyici olacak küresel kural ve standartları getirmeleridir³⁶. Transatlantik ilişkisi bu iki büyük ekonominin **küresel norm koyucu** olmasına yol açacaktır. Bu durumda diğer ülkeler, örneğin Türkiye, bu kurallara uyumlu bir üretim süreci, sanayi ve ticaret politikası belirlemek ve kendi iç düzenlemelerini de bu ülkelerle uyumlu hale getirmek zorunda kalacaktır. Bu Türkiye'nin ihracatı açısından AB ve ABD pazarlarının genişliği düşünüldüğünde olumlu yönde bir belirlilik sağlayacaktır. Ancak, sağlık, tüketici hakları vb. teknik standartlar, gıda güvenliği, rekabet politikası, çevre standartları, emisyon miktarının azaltılmasına ilişkin kurallar ve çalışma hayatına ilişkin

³⁴ ABD'nin uyguladığı *basit ortalama bağlı tarife oranları* sanayi ürünlerinde % 3.3 ve tarım ürünlerinde % 5 seviyelerindedir.

³⁵ Langhammer, R. 'Why a Market Place Must Not Discriminate: The Case Against a US-EU Free Trade Agreement', *Kiel Working Papers*, No.1407, Mart 2008.

³⁶ J. S. Schott ve C. Cimino (2013), 'Crafting a Transatlantic Trade and Investment Partnership: What Can Be Done?', *PIIE Policy Brief*, Mart 2013, Washington DC.

düzenlemeler gibi pek çok alanda maliyetli bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirecektir. Bugüne kadar AB'ye katılım sürecinde *müktesebat* uyumundaki zorluklar ve yanında sağlayacağı yararlar dikkate alındığında, böyle bir mega-anlaşmanın Türkiye gibi ülkelere yükleyeceği şartlar konunun üzerinde durulması gereken en önemli yönünü oluşturacaktır.

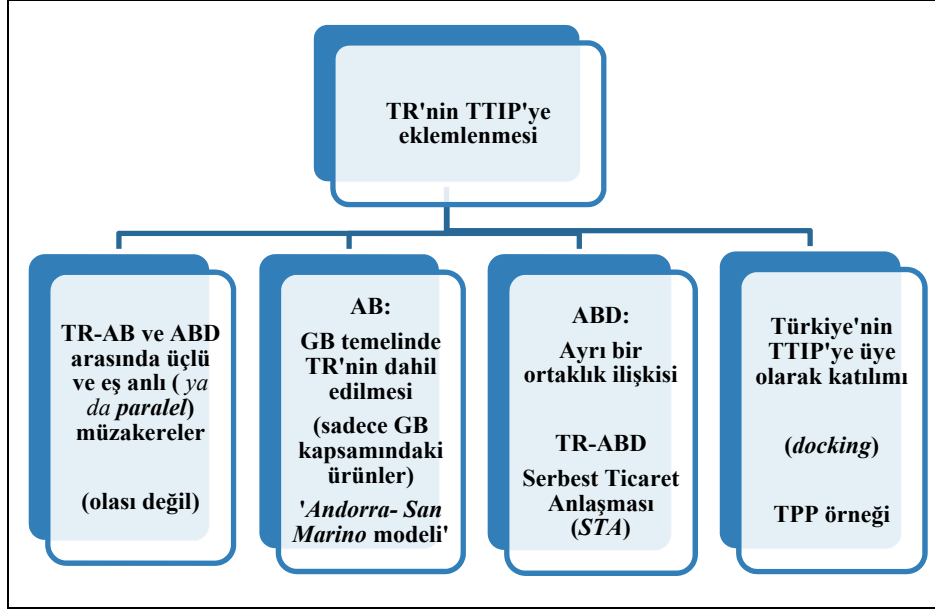
Mevcut durum karşısında Türkiye'nin iki dev blokla ticaretini sürdürmek amacıyla yeni oluşacak şartlara esasen uymak zorunda olması, bu konuda AB'nin de gerisinde kalmasının getireceği büyük maliyetlere ilaveten; ticaret sapmasını önlemesi ve ikili ticaret dengesinin daha da kötüye gitmesini engellemesi için, TTIP girişimine başından itibaren katılması giderek önem kazanmaktadır. Türkiye'nin böyle bir girişimin içinde yer almasının (ya da **ABD ile bir Serbest Ticaret Anlaşması**-STA oluşturmasının) kendi açısından 'daha avantajlı olacağı' ya da en azından böyle bir süreç içinde bulunmamasına nazaran 'daha az zararlı çıkacağı' iddia edilebilir. Ayrıca, AB ile Gümrük Birliği bağı olan Türkiye açısından bu aynı zamanda bir hak meselesi olarak da değerlendirilebilir.

Diğer taraftan, Kirişçi'ye göre 'Türkiye'nin dünyadaki en büyük liberal ekonomi olan ve uzun zamandır askeri ve siyasi ittifakının bulunduğu ABD ile iktisadi bütünleşmesinin potansiyeli tam olarak doldurulamamıştır'³⁷. Mevcut durumda Türkiye'nin TTIP dışında kalmasının Türkiye üzerine ciddi etkiler yaratabileceğine vurgu yapan ve Abramowitz ve Edelman (2013) tarafından hazırlanan Rapor da Türkiye'nin Transatlantik ticaret alanına bir şekilde dâhil edilmesi önemi üzerine vurgu yapmaktadır.

ABD-AB arasındaki Transatlantik sürecine Türkiye'nin nasıl dâhil olabileceği konusunda bu güne kadar bazı farklı arayışlar gündeme gelmiştir³⁸.

³⁷ Op. cit. K. Kirişçi, 2013.

³⁸ Politika çevrelerinde bu konulara ilişkin tartışmalar ve alternatif yaklaşımlar, TEPAV tarafından 2 Aralık 2013 tarihinde düzenlenen *Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP)ın Türkiye'ye etkileri* konulu panelde kapsamlı olarak ele alınmıştır. Bkz. <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3590> (9 Aralık 2013).

Şekil 1. Türkiye'nin TTIP'ye eklenmesine ilişkin alternatif arayışlar

İlk olarak, *Türkiye'nin AB ile birlikte* ABD ile müzakerelere eş anlı olarak (veya paralel) girmesi AB ve Türkiye'ye eşit hak ve yükümlülükler getirmesi itibarıyla Türkiye için en ideal tercih olarak görülebilir. Ancak, AB'nin bu yönde bir istek ve girişiminin olmadığı, Konsey'den aldığı müzakere yetkisinin sınırlı olması ve müzakerelere Türkiye olmadan başlamış olduğu dikkate alındığında bu tercihin gerçekleşme ihtimali zayıftır. Benzer bir durum ABD için de geçerlidir. ABD Kongre'sinin buna ilişkin onay sürecinin kolay olmayacağı Amerikan Ticaret Temsilcisi Froman tarafından da dile getirilmiştir.

Türkiye'nin müzakerelerde yer alamamasını telafi etmek maksadıyla, Avrupa Komisyonu'nun Türkiye adına da müzakereleri yürütmesi seçeneği zaman zaman dile getirilen bir diğer farklı yaklaşımdır. Bu durumda Ortaklık Konseyi'nin bu yönde bir karar almasıyla Türkiye'nin adına AB'nin müzakere etmesi sağlanabilir. Ancak, müzakerelerde AB'nin Türkiye'nin sektör ve müzakere konuları bazında tüm çıkarlarını azami ölçüde ne kadar iyi savunabileceği tartışmalıdır. Bu yaklaşım daha ziyade AB'nin kendi adına ABD'den alacağı pazara giriş tavizlerinden (tarifelerin indirilmesi veya engellerin kaldırılması gibi) Türkiye'nin de istifade etmesi prensipine dayanmaktadır.

Buna göre, Avrupa Birliği ABD'den, Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği de göz önünde bulundurularak, Türkiye'ye de en azından gümrük vergisi vb. engellerin kaldırılmasını istemesi gerekecektir. '*Andorra - San Marino modeli*'³⁹ olarak

³⁹ Benzer bir durumu Avrupa Birliği daha önceki serbest ticaret anlaşmalarında, aralarındaki gümrük birliğini dikkate alarak Andorra ve San Marino için istemiştir.

adlandırılan ve AB'nin her hangi bir üçüncü ülke ile STA yapması halinde 'aynı haklardan Türkiye'nin de otomatik olarak yararlanabilmesini' sağlayabilecek böyle bir hükmü AB yetkililerinin kendi çıkarları düşünüldüğünde ABD ile başlayacak karmaşık müzakere sürecine dâhil etmek isteyeceklerinin ihtimali çok zayıftır. Türkiye'nin kendisi gibi AB ile Gümrük Birliği ilişkisi olan Andorra veya San Marino gibi küçük bir ülkeye kıyasla rekabet gücü ve ekonomik büyüklüğü dikkate alındığında bu yaklaşımın özellikle ABD mercileri nezdinde kabul görmeyeceğide aşikârdır. Ayrıca, GB kapsamının dar olmasının ve GB içine giren ve girmeyen konuların nasıl ayırd edileceği konusunda da belirsizlik olmasının bu yaklaşımı zora soktuğu anlaşılmaktadır.

Bu opsiyona ek olarak, özellikle Türk tarafında tartışılan bir diğer yaklaşım ise **Güçlendirilmiş Türkiye Hükümü** olarak adlandırılan yöntemdir. Buna göre, AB karşı tarafı (ABD'yi) Türkiye ile eş anlı ve paralel müzakereleri bir an evvel başlatmaya davet edecektir. Bu süre zarfında AB'de serbest dolaşımda bulunan Türk ihraç ürünleri AB STA'sından yararlanacak ve ABD pazarına gümrük vergisi vb. muaf olarak giriş yapabilecektir. Bu durum ABD ile Türkiye STA sürecini tamamlayana kadar sürecek ve böylece Türkiye'nin ABD pazarında AB'den farklı (daha yüksek) gümrük vergileri ile karşılaşmasının önüne geçilmiş olacaktır. Bu durum Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması'nın (SITC) 25 ila 97 bölümleri arasında yer alan ve Gümrük Birliği'nin kapsadığı sanayi ürünleri için uygulanacaktır. Ancak bu alternatif konusunda da bir ilerleme görülmemektedir.

Türkiye'nin TTIP'ye girmesi konusunda bir diğer öneri ise, iki taraf arasında müzakerelerin tamamlanması sonrası Türkiye'nin (belki benzer şekilde Kanada, Meksika, Norveç vb. ülkelerin de) **TTIP'ye katılımı** şeklinde özetlenebilir. Ancak TTIP müzakerelerinin yıllara yayılacak olması ve ortaya çıkacak Anlaşma'nın geniş bir müktesebat uyumu gerektireceği dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, Türkiye'nin asimetrik durumu ortadan kaldırmak gayesiyle bu kadar uzun zaman beklemek istemeyeceği aşikârdır. Buna paralel olarak süreç içinde Türkiye'nin bir şekilde tıpkı Trans-Pasifik Ortaklığı sürecinde yapıldığı gibi, müzakerelerde tarafların esasları büyük ölçüde oluşturmuş olduğu belli bir aşamadan sonra TTIP'e dâhil edilmesi (**docking**) sağlanabilir. Bunun için TTIP'nin başka ülkelerin katılımına izin veren hükümlerinin bulunması ve elbette hem AB hem ABD'nin iç süreçlerinde bu katılımı onaylamaları gerekmektedir. Bu durum, AB'nin Konsey'den; ABD'nin ise Kongre'den ilave yetki almalarını gerektirecektir.

Şu an itibarıyla üzerinde en ciddi olarak durulan yaklaşımın ise, Türkiye'nin **ABD ile kendi başına bir STA müzakere** sürecini başlatmasıdır. Bu çerçevede, Başbakan Erdoğan'ın Mayıs 2013'te gerçekleştirdiği son ABD ziyaretinde, iki taraf arasında Gümrük Birliği nedeniyle TTIP'in Türkiye üzerine etkileri olabileceğine atıfla ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi ve ticaretin serbestleştirilmesi hedefiyle oluşturulmuş bulunan **Yüksek Düzeyli Komite'de-YDK (High Level Committee)** bir anlaşma olanağının incelenmesi imkânının doğmuş olması önemlidir⁴⁰.

⁴⁰ Komite bu konuda Bakanlar düzeyindeki ilk toplantısını Eylül 2013'te, ikinci toplantısını ise Mayıs 2014'tarihinde Washington'da gerçekleştirmiş ve çalışma metodu üzerinde

Ancak, ABD-AB arasında oluşturulan Yüksek Düzeyli Çalışma Grubu (HLWG) çalışmalarının neredeyse iki yıl sürdüğü, yine Türkiye-Güney Kore arasında imzalanan STA öncesi benzer bir çalışma grubunun, müzakerelere geçmeden önce iki yıl kadar konuyu istişare ettiği dikkate alındığında müzakerelere başlamanın hemen mümkün olamayacağı düşünülebilir. Bu durumda, mevcut şartlarda bir değişme olmaması halinde, Türkiye-ABD arasındaki YDK'nın çalışmalarının tamamlanması ve müzakere kararına geçilmesinin en az iki yıl alabileceği göz önünde bulundurulmalıdır⁴¹. Bu süreç zarfında, ABD-AB müzakerelerinin gidişatı ve kapsamı da Türkiye'nin STA müzakereleri için önemli bir göstere teşkil edecektir.

Ancak, Türkiye'nin TTIP'ye katılımı çoğu zaman Türk ihraç ürünlerinin ABD pazarına serbest olarak girişinin sağlanması gibi bir algıya yol açmaktadır. Oysa ABD ile yapılabilecek muhtemel bir STA (ya da Türkiye'nin bir şekilde TTIP'ye dâhil edilmesi) 'yeni nesil' serbest ticaret anlaşmalarında sıkça görülen geniş ve kapsamlı bir içeriğe sahip olacak ve ABD de Türkiye'den hizmet alanından, kamu alımlarına, teknik düzenlemelerden, fikri mülkiyet haklarına kadar pek çok alanda düzenlemeler yapmasını özellikle isteyecektir.

Bu durum ABD'nin G. Kore ile yaptığı STA ya da benzer diğer ABD STA'larında ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan G. Kore STA'sının daha detaylı incelenmesi ve kapsamının daha iyi kavranması Türkiye için önemlidir. Dolayısıyla bir STA'nın yaratabileceği etkileri değerlendiren çalışmalar yaparken sektörel rekabetçilik ve sürdürülebilirlik analizleri yanı sıra, karşılaştırılması muhtemel tüm alanları (DTÖ+ ve DTÖ-X) dikkate alacak şekilde hareket etmek daha sağlıklı bir sonuç alınmasına yardımcı olacaktır.

Diğer taraftan G. Kore-ABD ticaret ve ekonomik ilişkilerinin Türkiye'nin ABD ile mevcut ilişkileri ile kıyaslandığında çok daha fazla bir hacme sahip olduğu, bu nedenle ABD-G.Kore STA'sının Türkiye için ne derecede bir gösterde teşkil edebileceği sorgulanabilir. Ayrıca, G. Kore'nin küresel üretim zincirleri içindeki

mutabakat sağlanmıştır. Ancak görüşmelerden yansıyan ABD tarafının bir STA başlatılması konusunda pek de istekli olmadığı ve genel olarak iktisadi ve ticari ilişkileri geliştirmek yönünde adımlar atmakla kifayet edeceği şeklinde değerlendirilebilir. ABD tarafının resmi açıklaması için bkz. <http://www.ustr.gov/about-us/press-office/press-releases/2013/august/Readout-Froman-Caglayan-meeting> Bu aşamada STA'dan yana olan taraf Türkiye olmakla beraber bu konuda ABD'yi adım atmaya ikna etmek konusunda henüz yeterli ilerleme kaydedilememiştir. Türkiye'nin bu konuda girişiminin bu aşamada yeterli olmadığı görülmektedir. Bu noktada, ABD nezdinde önemli karar mercilerini harekete geçirmek için Kongre nezdinde de lobi faaliyetlerine yer verilmesi önemlidir.

⁴¹ Öte yandan, ABD Başkanı Obama'nın 2009 Nisan ayında ziyareti esnasında iki taraf arasında bir 'model ortaklık' oluşturulması fikri ve müteakiben, bir 'Ekonomik ve Ticari Startejik İşbirliği Çerçevesi' (ETSİÇ) mekanizmasının tesisi, bir STA'nın tesisi sürecinde belirli ölçüde katkı sağlayacak aşamalıdır. Buna göre, ETSİÇ iki taraf arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin en az siyasi ve askeri ilişkiler düzeyine çıkarılması düşüncesine dayanmaktadır.

konumu ABD ile daha derin ve kapsamlı bir anlaşma yapmasını da zorunlu hale getirmektedir. Ne var ki, ilerki bölümde de değinileceği üzere, ABD'nin diğer ülkelerle yaptığı STA'larda günümüz küresel ekonomik ve sosyal dinamiklerini yansıtan tüm unsurların ele alınmaya başladığı görülmektedir. Dolayısıyla, ABD tarafının gümrük tarifeleri ve sanayi ürünleri ağırlıklı olan geleneksel ve getirisi nispeten düşük bir STA için zaman ve enerji harcamak gibi bir niyetinin olmadığı aşikârdır. Türkiye ile bir STA başlatılmasındaki isteksizliğin esas nedeninin ise daha ziyade siyasi içerikli olduğu ve Amerikan Kongresi'ndeki lobilerin bu konudaki Türkiye karşıtlıklarını açacak bir siyasi konjonktürün tam olarak mevcut olmadığı düşünülebilir.

Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşması Modeli Olarak G.Kore-ABD Anlaşması (KORUS) ve Türkiye İçin Çıkarımlar

ABD'nin Güney Kore ile imzaladığı STA 2012 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma, ABD'nin bugüne kadar imzalamış olduğu NAFTA dâhil en kapsamlı (derin) anlaşmadır. “Son teknoloji ürünü” olarak tanımlanan anlaşmanın kapsamı oldukça geniştir. Bu anlaşmanın tanıdığı hak ve yükümlülükler ise oldukça detaylı bir şekilde tasarlanmıştır. KORUS olarak adlandırılan anlaşma aynı zamanda Güney Kore ve Avrupa Birliği STA müzakerelerinde model olarak kullanılmıştır. Ayrıca KORUS müzakereleri sürdürülen TPP anlaşması için de bir temel oluşturmuştur. Bu bakımdan muhtemel bir Türkiye-ABD STA'sı için de model oluşturabilecek G. Kore STA'sının genel içeriğine bakmakta yarar vardır⁴².

KORUS hizmet, mal ve tarım ürünleri ticaretinin tümünü kapsamaktadır. Anlaşmanın geniş kapsamının dışında tutulan tek ürün ise G. Kore bakımından hassas olarak kabul edilen pirinç olmuştur. **Tarım alanında** diğer hassas ürünler ise kısmen serbestleştirilmiş; bahse konu bu ürünler için “geçiş süreçleri öngörülmüştür”. Anlaşma ile ABD'nin G. Kore'den ithal edeceği **sanayi ürünlerinin** yaklaşık % 91'i 3 yıl içerisinde gümrüksüz hale gelirken; bu oranın 5 yıl içerisinde % 4 olarak artması ve 10 yıl sonra kalan tarifelerin tamamen kaldırılması öngörülmüştür. Buradan anlaşılacağı üzere **tarifelerin** kademeli olarak kaldırılarak ticaretin bugün için hassas kabul edilen ürünler açısından da birkaç yıl içerisinde tamamen serbestleştirilmesi (gümrük tarifelerinden arındırılması) iddialı bir girişim olup, KORUS gibi yeni nesil STA içinde yer almıştır. ABD G. Kore'den ithal ettiği tarım ürünlerinde ise tarife satırlarının %59'u üzerindeki vergileri 2-3 yıl içerisinde, %27'si üzerinde 6-7 yılda ve kalan kısmında ise 10 yıl ve daha üzerinde kaldırmayı taahhüt etmiştir. G. Kore'de gerek tarım gerek sanayi ürünlerinde benzer tarife indirim taahhütlerinde bulunmuştur.

Hali hazırda ABD, tarım ürünlerinde Kore'nin baş tedarikçisidir. Ancak anlaşmanın Kore'nin 49 milyonluk tüketici kitlesine ulaşma fırsatı tanıyarak çiftçiler,

⁴² ABD-G. Kore STA ile ilgili detaylı analiz için bkz. op. cit. J. Schott ve C. Cimino (2013) ve W. H. Cooper vd., *The US-South Korea Free Trade Agreement (KORUS FTA): Provisions and Implications*, Congressional Research Service, Washington DC, March 2013.

gıda işlemcileri ve Amerikan çiftlikleri için yeni ihracat imkânları oluşturması beklenmektedir. Örneğin, sığır eti ithalatına uygulanan tarifelerin taraflar arasında uzun süre görüşüldükten sonra 15 yıl içerisinde kademeli olarak kaldırılmasına karar verilmiştir. Tarifenin kaldırılması mevcut satış düzeyinde ABD sığır eti üreticileri açısından yıllık 90 milyon dolar kazanç anlamına gelmektedir.

Anlaşmada **otomotiv** endüstrisi özel olarak ele alınmıştır. Otomotiv düzenlemelerinde ABD'nin araçlara uyguladığı %2.5'lik tarifeyi 4 yıl sonunda kaldırması öngörülmüşken, G. Kore'nin tarifelerini %8'den %4'e düşürmesi ve yine 4 yıl sonunda sıfırlaması planlanmıştır. ABD'nin hafif kamyonlara uyguladığı %25'lik vergi oranının 7 yıl boyunca muhafaza edilip sonraki 3 yıl süresince kaldırılmasına karar verilmiştir. G. Kore için ise anlaşmanın yürürlüğe girmesinden hemen sonra %10'luk bir tarife indirimi öngörülmüştür.

KORUS FTA'de dikkat çeken bir diğer başlık ise **yatırımlardır**. Amerikan hukuku ve ilkelerinde yola çıkılarak tasarlanan yatırımlar başlığı bununla sınırlı kalmamış ve derinliği daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Uluslararası tahkim mekanizmasının bağlayıcılığını kabul eden KORUS'da yatırımcı ve devlet arasında yaşanabilecek uyuşmazlıklar için de çözüm prosedürleri öngörülmüştür.

Hizmetler alanına gelindiğinde ise “*anlamlı* pazara giriş taahhütleri” amaçlanmıştır. Bu sayede G. Kore'nin 580 milyar dolarlık hizmetler pazarı rekabet gücü yüksek Amerikan şirketlerine açılmıştır. Muhasebe, finansal, görsel-işitsel hizmetler ve e-ticaret alanlarında pazara erişimde önemli ilerlemelere ulaşıırken hukuk hizmetleri ilk kez yabancı tüzel danışmanlık şirketlerine açılmıştır.

Kamu ihaleleri DTÖ Kamu Alımları Anlaşması'nın ötesine geçilen bir diğer başlık (DTÖ+) olmuştur. Kamu ihalelerine başvuru için gerekli eşik değeri yarı oranda azaltılmış, Amerikan şirketlerine G. Kore sosyal güvenlik kurumları ve merkezi yönetim kuruluşlarının ihalelerine katılma imkânı tanınmıştır. Elektronik ihaleler teşvik edilmiş, ihale sürelerinin kısaltılması ve kamu ihaleleri alanında bir çalışma grubunun oluşturulmasına karar verilmiştir.

“Rekabet” ve “şeffaflık” prensipleri anlaşmada sıklıkla öne çıkmıştır. Önerilen düzenlemelerin ve nihai düzenlemelerin yayımlanması ve muhtemel yorumlar için makul sürelerin tanınması amaçlanmıştır. Ayrıca gümrük idaresi, ilaç fiyatlandırma ve geri ödeme politikaları ve teknik düzenlemeler konularında ek şeffaflık hükümleri anlaşmaya dâhil edilmiştir. 2000'li yıllar itibariyle her türlü yatırım ve ticaretin serbestleştirilmesine karşı çıkan G. Kore hükümeti yabancı yatırımcıları çekerek finansal kaynakları arttırmak ve “know-how” ithalatı için öngörülebilirliğin önemini fark etmiş ve şeffaflık prensibinin üzerinde durmuştur. ABD ise tarife dışı engellerden arındırılmış adil bir “oyun alanı” oluşturmayı amaçlamıştır.

Ticarette teknik engeller KORUS'da ele alınırken; DTÖ'nün TBT (Ticarette Teknik Engeller) Anlaşması esas alınmış ve bu düzenlemenin de ötesine geçiş (DTÖ+) öngörülmüştür. Anlaşmada otomotive ilişkin standartların özellikle ele

alındığı görülmektedir. Bu bağlamda, otomotiv endüstrisinde en önemli değişiklikler düzenlemeler yani tarife dışı engeller alanında yapılmıştır. Güney Kore, senelik satışı 4500 adeti aşmayan Amerikan otomotiv üreticilerine bir “hoşgörü oranı” uygulanmış ve uygulanan emisyon sınırını %119’u aşmadığı takdirde ABD ithalatlarının yakıt ekonomisi ve emisyon standartlarına uygun olacağını kabul etmiştir. Uygulanan hoşgörü oranı ithal otomobillerin G. Kore pazarına girerken sıkça maruz kaldıkları negatif ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. 25.000 âdeti aşmadığı takdirde Kore ABD’den ithal edilen araçlar için ABD güvenlik düzenlemeleri tanımayı kabul etmiştir. Bunlara ek olarak anlaşma ABD ve G. Kore’nin ithalat dalgalanmalarından etkilenmelerini önlemek için geçici koruma hükümleri öngörmüştür. Geçici koruma hükümleri KORUS STA’ nın öngördüğü 10 yıllık genel koruma önlemleri sona erdikten sonra taraflar tarafından uygulanabilecektir. G. Koreli otomotiv üreticilerinin ABD’ye olan satışları Amerika merkezli montaj tesislerinde gerçekleştirdiği göz önünde bulundurulduğunda, Kore’nin bu koruma mekanizmasına başvurma ihtimalinin düşük olduğunu söyleyebiliriz. ABD otomotiv endüstrisi için bu önemler ise pazar bozulma olasılığına karşı bir “sigorta” teşkil etmektedir.

Anlaşmanın otomotiv sektörüne yönelik hükümlerine bakıldığında, bu düzenlemelerin ABD pazarını ithal araçlardan bir süre daha korumayı hedeflediği görülmektedir. Bunlara ek olarak Obama yönetimi “Detroit planı” kapsamında federal yatırımlar ve otomotiv üreticilerine sübvansiyonlar uygulayarak iç pazarı desteklemiştir. Düzenlemelerde yapılan reformlar ve tarife indirimleri birleştirildiğinde, ABD’nin G. Kore’den yapılan araç ithalatının artması beklenmektedir. Buna karşın, yürürlükte olan tarifeler doğrudan sıfırlanmadığı için G. Kore pazarına girişte ABD’nin güçlü AB rekabeti ile karşı karşıya kalması beklenmektedir.

Hayvan ve bitki sağlığı alanında mevcut DTÖ SPS anlaşmasının hak ve yükümlülükleri teyit eden STA, hayvan ve bitki sağlığı uyumsuzluklarının çözümünü *bilim ve risk bazlı değerlendirmeye* bağlamıştır. Ayrıca bu değerlendirmenin ilgili düzenleyici kurumlar tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.

Fikri mülkiyet konusu ABD açısından üzerinde özellikle durulan alanların başında gelmektedir. KORUS’da taklit ürünler ve korsan yayınların cezalandırılmasına ilişkin hükümler yer almıştır.

Çevre ve çalışma standartları konuları da Anlaşma’da yer almıştır. Bu alanlarda, ILO temel sözleşmeleri ve çok taraflı çevre anlaşmaları bağlamında kabul edilmiş olan taahhütlerin esas alınması kabul edilmiştir. Bu alanlarda ortaya çıkacak ihtilafların Anlaşma’nın genel anlaşmazlıkların çözümü mekanizmasına tabi olması istenmektedir.

Türkiye-ABD Serbest Ticaret Anlaşması'nda Öne Çıkabilecek Konular

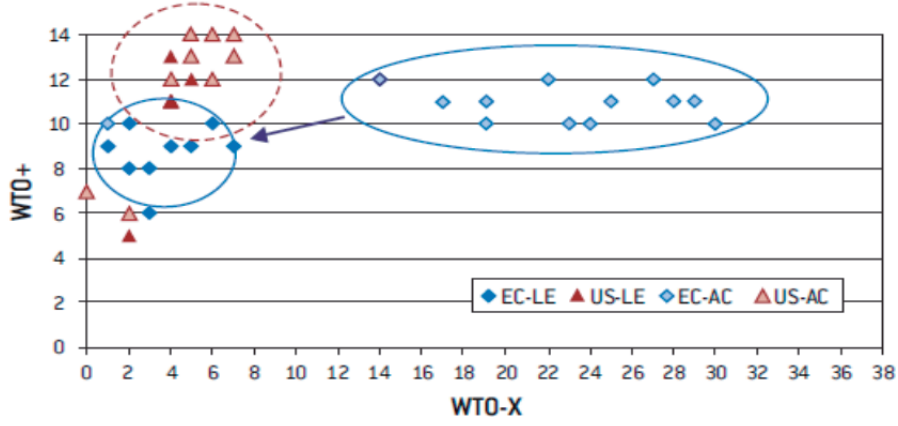
ABD ile muhtemel bir **STA müzakerelerinde** ön plana çıkabilecek **muhtemel konular** arasında tarım, hizmet ticareti, fikri mülkiyet hakları, yatırımların korunması, devlet yardımları, kamu alımlarının yanında ilaç sanayi, tekstil ve hazır giyim ürünleri ticareti sayılabilir.

ABD'nin daha önce tamamladığı STA'lar dikkate alındığında, sanayi ürünlerinde *tarife indirimleri*, anti-damping ve korunma hükümleri gibi *ticaret politikası önlemleri*; *ticaretin kolaylaştırılması* amacıyla gümrük mevzuatı ve uygulamalarında ileri adımlar atılması; ve devlet yardımları konularının olası bir anlaşmada yer alması beklenmelidir. ABD'nin ticarete konu olan imalat sanayi ürünleri üzerindeki *gümrük vergilerini* ilk yıllar içerisinde önemli ölçüde sıfırlaması; çok istisnai bazı ürünlerde ise birkaç yıla yayması beklenebilir. Örneğin G. Kore ile yapılan STA'da 5-10 yıla yayılan indirimler söz konusu olmakla beraber bu tür istisna ürünlerin sayısı toplam tarife satırlarının % 9'unu geçmemektedir.

ABD'nin diğer STA'larında üzerinde durduğu ve Anlaşma kapsamında düzenleme yapılan diğer önemli alanlar arasında *yatırımların korunması*; *hizmet ticaretinin* geliştirilmesi; *kamu alımlarında* yerli girişimcileri sağlanan imkânların yabancılara da temini; *ticarette teknik engeller* oluşturan standartlara ilişkin düzenlemeler dikkati çekmektedir. Bu alanlarda özellikle DTÖ kapsamında atılan adımların ve mevcut anlaşmaların yetersizliği ABD'yi ikili ticaret ilişkilerinde (STA vb.) daha ileri düzenlemeler için adım atmaya sevk etmektedir. ABD'nin, DTÖ+ olarak kabul edilen ve yukarıda daha önce bahsi geçen bu alanlarda STA anlaşmalarında bağlayıcı hükümler koydurabildiği görülmektedir⁴³. Buna göre ABD, bugüne kadar yapmış olduğu 14 STA'dan tamamına yakınında 14 DTÖ+ konusunu ve 7 DTÖ-X konusunu anlaşma kapsamına aldırılmış olup bunlardan yaklaşık olarak %90'ı hukuken yaptırımı olan hükümler içermektedir. ABD'nin bu bağlamda AB'ye nazaran daha bağlayıcı hükümleri STA anlaşmalarına koydurabildiği (daha sıkı müzakere gücüne sahip olabildiği) anlaşılmaktadır (Grafik 3).

Bu konulara ek olarak, yine ABD'nin üçüncü ülkeler ile yaptığı ticaret anlaşmalarında özellikle DTÖ sisteminde yeterince ön plana çıkmayan ancak kendi çıkar ve beklentileri açısından kayda değer başka bazı konuları da gündeme getirdiği görülmektedir. Bunlar arasında, DTÖ TRIPs anlaşmasının kapsamadığı ve *fikri mülkiyet haklarının* daha ileri düzeyde korunmasına yönelik düzenlemeler; *çevre standartları*; *çalışma yasaları*; *çocuk işçilik* ve iş yeri sağlığı ve güvenliğine yönelik konular ile *yolsuzlukla mücadele* gibi doğrudan ticaretle ilgili olmayan yeni konular gündeme taşınmak istenebilir.

⁴³ Horn, Mavroidis ve Sapir (2009), *Beyond the WTO? An Anatomy of EU and US Preferential Trade Agreements*, Bruegel: Brussels.

Grafik 3. AB ve ABD'nin STA'larında DTÖ+ ve DTÖ-X konular ve bağlayıcılığı

Kaynak: Horn, Mavroidis ve Sapir (2009), s. 33.

EC-LE: AB'nin yaptırımı var

EC-AC: AB'nin STA'sının kapsadığı alanlar

US-LE: ABD'nin yaptırımı var

US-AC: ABD'nin STA'sının kapsadığı alanlar

ABD'nin Türkiye ile ilişkilerinde ticaret politikaları konuları dâhilinde üzerinde durduğu bazı hususların ileride gündeme getirilmesi de beklenebilir. Bu bağlamda:

- AB ile Gümrük Birliği kapsamında yer almayan, ancak ticaret ilişkilerinde önemli yer tutan **tarım ürünlerinde** serbestiye gidilmesi konusu muhtemel bir STA içerisinde ele alınacak ve tartışılacaktır. ABD'nin, Türkiye'nin uyguladığı yüksek gümrük tarifeleri konusundaki çekincelerini ısrarla dile getirdiği görülmektedir. Örneğin taze meyve, sebze ve meyve sularında %130-140 oranlarına ulaşan tarifeler hassasiyet yaratabilmektedir. Alkollü ürünlerde uygulanan ve %200'leri bulan tüketim vergileri ve et ithalatındaki engeller de diğer öne çıkan noktalardır.
- Gıda ürünleri bağlamında bir diğer ciddi müzakere konusu da **sağlık ve bitki sağlığı önlemlerine** yönelik düzenlemeler alanında olacaktır. Bu düzenlemeler kapsamında özellikle ABD'nin tarım ihracatı açısından önemli başta soya, mısır gibi ürünleri ilgilendiren Bio-güvenlik yasası ve son zamanlarda çok sık tartışılan 'genetiği değiştirilmiş ürünler' (GDO) de gündemde önemli yer alabilecektir.
- ABD ile olan iki taraflı ticaret ilişkilerinde patent ve 'taklit mallar' gibi **fikri mülkiyet haklarına** ilişkin konular da önemini korumaktadır. Bilindiği üzere ABD Başkanı'nın eski Ticaret Temsilcisi Büyükelçi Ron Kirk'in Ofisi (USTR) tarafından yayımlanan ve ABD'nin fikri ve sınaî mülkiyet

haklarını ihlal eden ülkelere karşı hazırladığı Rapor'da⁴⁴ Türkiye 2012 yılında İzleme Listesine (Watch List) alınan ülkeler arasındadır. Rapor, bazı ilerlemelere rağmen Türkiye'de taklit ürünlerin hala yaygın olduğunu, Türkiye'den ithal ürünler konusunda ciddi endişeler bulunduğunu ve başta ilaç endüstrisi olmak üzere düzenlemelerin yeterince şeffaf olmadığı, bu konularda gerekli adımların atılmadığı vurgulanmaktadır. İnternet üzerinden telif haklarının ihlali de bir diğer önemli konu olarak zikredilmektedir.

- **Hizmet ticareti** konusu da ele alınabilecek önemli alanlardandır. Belki mal anlaşmasından ayrı olarak ya da bir arada ele alınabilecek bu alanda özellikle mali hizmetler, hukuk hizmetleri, telekomünikasyon, posta ve dağıtım hizmetleri, görsel işitsel hizmetler vd. alanlar ABD açısından önemli görülmektedir. ABD'nin gerek DTÖ çok taraflı Doha Turu müzakereleri ve gerek halen devam eden ve Türkiye'nin de taraf olduğu *çoklu müzakerelerde* (plurilateral) yabancı hizmet sağlayıcılarına yerli şirketlere ve kişilere sağlanan hakların verilmesini öngören 'negatif liste' yaklaşımını öne çıkarması beklenebilir.
- **Kamu alımları** konusu da özellikle Amerikan şirketlerinin yurt dışında kamu ihalelerine girerken karşılaştıkları zorlukların dile getirildiği bir alan olarak ABD STA'larında önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin DTÖ Kamu Alımları Anlaşması'na dâhil olması konusu muhtemel bir Anlaşma öncesi ABD tarafından gündeme getirilebilir.

Bu noktalardan hareketle, Türkiye'nin imzalayacağı bir STA'nın sadece sanayi vb. ürünler üzerindeki gümrük vergilerinin kaldırıldığı ve ticareti kolaylaştıracak geleneksel bir anlaşmanın çok ilerisinde ve ticaretle bağlantılı (*beyond-the-border*) konuları içine alan daha kapsamlı ve 'yeni nesil' bir STA olacağı her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

TTIP girişimi her şeyden önce AB ve ABD arasında ticaretin ve yatırımların serbestleştirilmesi yoluyla büyüme ve istihdamı artırmaya yönelik bir adımdır. Bununla birlikte, dünya ekonomisinin bu iki başat aktörü arasında bu çerçevede yapılacak düzenlemeler ve oluşturulacak kuralların küresel ticaret sistemine ve çok taraflı DTÖ müzakereleri açısından da yol gösterici olacağı iddia edilmektedir.

Türkiye'nin Transatlantik ilişkileri (özellikle AB katılım süreci çerçevesinde müktesebat uyumu, gümrük birliği ilişkisi, NATO üyeliği vb.) dikkate alındığında TTIP sürecine başından itibaren müdahil olması artan şekilde önem kazanmaktadır. Diğer taraftan TTIP süreci sonucunda oluşacak Ortaklığa taraf olmak; Türkiye için tarım, hizmetler, fikri mülkiyet, kamu alımları gibi dünya ticaret gündeminde daha ağırlıklı olarak yer almaya başlayan konularda ciddi ve sancılı bir **dönüşüm** (transformasyon) sürecini de gerektireceği göz önünde tutulmalıdır. Türkiye'nin

⁴⁴ ABD Special 310 Raporu için bkz. http://www.ustr.gov/sites/default/files/2012%20Special%20301%20Report_0.pdf ss.49-50 (erişim tarihi: 4 Mayıs 2012)

Gümrük Birliği ile sanayi alanında yaşadığı zorlu ama olumlu dönüşüm sürecinin ABD ile sağlanacak bir STA yoluyla veya TTIP'ye eklenmek suretiyle, bu alanlarda da küresel ekonominin dinamiklerine uyum sağlamasına faydası olacağı akılda tutulmalıdır.

Transatlantik dünyası ile daha istikrarlı bir ilişkinin kurulması, sadece ticaret politikasıyla sınırlı bir tercih olarak görülmemelidir. Türkiye'nin TTIP vesilesiyle Transatlantik ekonomisi içerisine entegre edilmesi, ABD ile iktisadi ve ticari ilişkilerin bir 'model ortaklık' olarak gelişmesine yardımcı olurken aynı zamanda Avrupa Birliği ile Türkiye arasında bulunan Gümrük Birliği'nin de daha işlevsel hale gelmesine imkan sağlayacaktır.

Bu durum, aynı zamanda Türkiye'nin dünya ekonomisindeki konumunun da geliştirilmesi ve gelişmiş ülkelerle ilişkilerini daha sağlam ve sürdürülebilir temellere dayandırılması açısından da hayatidir. TTIP süreci Türkiye'nin 'kurallara uymaya zorlanacak' ülkeler yerine 'kuralları belirlemeye çalışan' ülkeler arasında yer almasında bir dönüm noktası oluşturabilir.

Kaynakça

- Abramowitz, M. ve E. Edelman, **From Rhetoric to Reality: Reframing U.S. Turkey Policy**, Bipartisan Policy Center, Ekim 2013.
- Akman, M.S., 'The European Union's Trade Strategy and Its reflections on Turkey: An Evaluation From the Perspective of Free Trade Agreements', **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2010, 12(2), ss.17-45.
- Akman, M.S., 'Dynamics of the European Union's Trade Strategy and Its Imperatives on Turkish Trade Policy: Prospects for a Functioning Customs Union', iç. Belgin Akçay and Bahri Yılmaz (der.), **Turkey's Accession to the European Union: Political and Economic Challenges**, Lexington Books: Lanham, Boulder, New York, Toronto, 2013, ss.129-176.
- Baldwin, R., **21st Century Regionalism: Filling the gap between 21st century trade and 20th century trade rules**, WTO Staff Working Paper, ERSD-2011-08, 2011.
- Bhagwati, J., **Termites in the Trading System: How Preferential Agreements Undermine Free Trade**, Oxford University Press, 2008.
- Aran B., **Global partnership quests: New contentious dynamics in trade and prospects for Turkey in an age of TPP and TTIP**, Turkey Policy Brief Series, IPLI, 2013.
- Francois, J. vd., **Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment**, CEPR-Centre for Economic Policy Research, 2013.
- Cooper W.H. vd, **The US-South Korea Free Trade Agreement (KORUS FTA): Provisions and Implications**, Congressional Research Service, Washington DC, Mart 2013.
- ECORYS, **Non-Tariff Measures in EU-US Trade and Investment-An Economic Analysis**, 2009.

- Erixon, F., **Whither the Transatlantic Trade and Investment Partnership**, Policy Brief 18, Norwegian Institute of International Affairs, 2013.
- Erixon F. ve M. Bauer, **A Transatlantic Zero Agreement: Estimating the Gains from Transatlantic Free Trade in Goods**, ECIPE Occasional Paper, No.4/2010.
- Felbermayr, G. vd., **Dimensions and Effects of a Transatlantic free Trade Agreement Between The EU and US**, Ifo Institute, 2013.
- Felbermayr, G., B. Heid ve S. Lehwald, **Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP): Who benefits from a trade deal?**, Bertelsmann Stiftung-Global economic Dynamics, 2013.
- Fontagne, L., J. Gourden ve J. Sebastien, **Transatlantic Trade: Whither Partnership, Which Economic Consequences?**, CEPII Policy Brief, Eylül 2013.
- Hamilton, D. ve J. Quinlan, **The Transatlantic Economy 2013**, Washington DC: Transatlantic Business Council and AmCham-EU, 2013.
- Horn H., P. Mavroidis ve A. Sapir, **Beyond the WTO? An Anatomy of EU and US Preferential Trade Agreements**, Bruegel: Brussels, 2009.
- Kirişçi, K., **Turkey and the Transatlantic Trade and Investment Partnership: Boosting the Model Partnership with the United States**, Brookings Turkey Project Paper, No.2, Eylül 2013, s.20.
- Kotzios ve Liacouras (der.), **EU-US Relations: Repairing the Transatlantic Rift**, Palgrave Macmillan: Houndmills, 2006.
- Langhammer, R., **Why a Market Place Must Not Discriminate: The Case Against a US-EU Free Trade Agreement**, Kiel Working Papers, No.1407, Mart 2008.
- National Board of Trade/Sweden, **Potential Effects from an EU-US Free Trade Agreement: Sweden in Focus, 2012**.
- Petri P.A. ve M.G. Plummer, **Trans-Pacific Partnership and Asia-Pacific Integration: Policy Implications**, Policy Brief PB12-16, Peterson Institute for International Economics, Haziran, 2012.
- Schott, J. S. ve C. Climino, **Crafting a Transatlantic Trade and Investment Partnership: What Can Be Done?**, *PIIE Policy Brief*, PB 13-8 Mart ,2013.
- Williams B.R., **Trans-Pacific Partnership (TPP) Countries: Comparative Trade and Economic Analysis**, Congressional Research Service, Washington DC, 2013.
- WTO, **World Trade Report 2012: Trade and Public Policies: A Closer Look at Non-Tariff Measures in 21st Century**, Temmuz, 2012.